

УДК 343.132[094.5.072]

С. І. ПІЧКУРЕНКО,*кандидат юридичних наук,**доцент кафедри оперативної-пошукової роботи та документування**факультету підготовки кадрів спеціальних підрозділів**Національної академії внутрішніх справ*

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ДЕЯКИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОБ'ЄКТІВ ОПЕРАТИВНОЇ УВАГИ СВБ МВС УКРАЇНИ

Розглянуто психологічні особливості об'єктів оперативної уваги служби внутрішньої безпеки МВС України та їх практичне використання при реалізації завдань, що виникають перед службою на сучасному етапі.

Боротьба зі злочинністю на сучасному етапі, зокрема із її організованими формами, для яких дедалі частіше характерні консолідація, конспірація та жорстокість злочинних елементів, високий організаційний рівень підготовки та вчинення злочинів, використання для власного прикриття корумпованих представників державної влади й управління (в тому числі серед працівників правоохоронних органів, зокрема органів внутрішніх справ), активна протидія правоохоронним органам, застосування не тільки фізичного опору, зброї і новітньої техніки, але й психологічних технологій, – потребує значної активізації оперативно-розшукової роботи органів внутрішніх справ (далі – ОВС) як системи гласних і негласних заходів [1], а також освоєння ними найпрогресивніших оперативно-розшукових заходів і засобів і пошуку нестандартних методів успішного виконання завдань оперативно-розшукової діяльності [2, с. 10].

На нашу думку, це завдання стосується передусім Служби внутрішньої безпеки (далі – СВБ) Міністерства внутрішніх справ України. Вирішення завдань, які виникають перед службою на сучасному етапі, органічно пов'язане з використанням СВБ МВС України широкого спектра спеціальних знань на межі правових та інших наук, що й обумовлює актуальність обраної теми.

Мета статті – на основі аналізу науково-теоретичних поглядів та практичної діяльності органів внутрішніх справ визначити основні риси об'єктів оперативної уваги СВБ МВС України.

Автор підтримує думку вітчизняних учених щодо застосування оперативними підрозділами міждисциплінарного наукового підходу при вивченні злочинності, тобто використання в пізнавальному та практичному аспектах в оперативно-розшуковій діяльності (далі – ОРД)

окремих категорій, положень, методик, математичних, психологічних емпіричних та експериментальних даних та висновків багатьох наук [3, с. 9–11].

Особливого значення для СВБ МВС України набуває проблема вивчення психологічних особливостей оперативно-розшукової діяльності під час виконання функцій служби та визначення основних вимог до професійних якостей працівника служби внутрішньої безпеки.

У системі МВС постійно вживаються відповідні заходи щодо підвищення рівня використання психології у практичній діяльності ОВС:

– наукові розробки та їх практичне застосування в інтересах виправно-трудова колоній за програмами автоматизованого розподілу засуджених (автори А. М. Носенко, О. Я. Зирянов, Ю. Б. Ірхін, О. В. Шаповалов, В. Г. Андросюк, Г. П. Костюк тощо);

– утворення служби психологічного забезпечення вищих навчальних закладів МВС СРСР (1989–1990 роки) та створення самостійної кафедри психології в Національній академії внутрішніх справ України 1991 р. (В. С. Медведєв, Л. І. Казміренко, М. О. Гордуз, В. Г. Андросюк, Є. М. Моїсєєв);

– створення відділу розробки методики професійного добору особового складу та його психологічних відносин з населенням (О. В. Шаповалов, В. І. Барко, Н. С. Гук).

Дослідженнями з питань психології оперативно-службової діяльності займалися і такі вітчизняні науковці та практичні працівники, як М. І. Ануфрієв, Б. І. Бараненко, О. Ф. Долженков, Є. О. Дідоренко, О. О. Дульський, Г. Є. Запорожцева, Я. Ю. Кондратьєв, В. Д. Суценко, О. В. Шаповалов, Г. О. Юхновець, В. І. Барко тощо.

Пріоритетними напрямками досліджень були такі, як забезпечення особистої безпеки працівників ОВС; дії працівників міліції у разі

виникнення загрози їх життю та здоров'ю; використання психологічних знань у діяльності керівників ОВС; професійна психологічна підготовка працівників оперативних підрозділів.

На підставі теоретичних та прикладних напрацювань і набутого досвіду в МВС України у 1997 р. було розроблено концепцію психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ, затверджено Положення «Про службу психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ України», організовано систему підготовки психологів у вищих навчальних закладах МВС та розгорнуто науково-дослідну роботу з питань психологічного забезпечення.

Разом із тим, теоретичних та практичних напрацювань щодо психологічного забезпечення оперативно-розшукової діяльності СВБ МВС України на сьогодні недостатньо, дослідження особливостей діяльності й об'єктів оперативної уваги служби здійснюються не в повному обсязі, що й підтверджує актуальність обраної теми.

ОРД – єдина система суб'єктів, об'єктів, а також детермінованих відповідним чином заходів і засобів цієї діяльності. Головною ж у психології ОРД є психіка людини, залученої до цього процесу [2, с. 18]. Остання при цьому визнається суб'єктом свідомої (соціально-позитивної або негативної) діяльності як індивід із стійкою системою психологічних якостей, що формується і виявляється у згаданій діяльності [4, с. 100–112; 5, с. 274–277].

Отже, на наш погляд, доцільно розглядати психологічні особливості здійснення ОРД СВБ МВС України через призму завдань, які постають перед службою, функціональних обов'язків оперативних працівників та наданих прав для їх реалізації.

Основними завданнями підрозділів внутрішньої безпеки в сучасних умовах є:

- організація і координація заходів щодо захисту працівників органів внутрішніх справ від перешкоджання виконанню покладених на них службових обов'язків, а так само від посягань на життя, здоров'я, житло і майно працівників міліції та їх близьких родичів, пов'язаних з їх службовою діяльністю; захист системи Міністерства внутрішніх справ, за якої забезпечується її стабільне функціонування; профілактика та виявлення фактів учинення корупційних та злочинних діянь працівниками органів внутрішніх справ; запобігання призначення на службу в органи внутрішніх справ осіб, які мають

злочинні та корисливі наміри, а також протидія спробам участі працівників міліції у протиправній діяльності [6; 7; 8; 9].

Основні функції працівників оперативних підрозділів СВБ ГУБОЗ МВС України полягають у реалізації складної системи законодавчо передбачених гласних і негласних пошукових, розвідувальних і – в сучасних умовах до певної міри – контррозвідувальних заходів. Останні здійснюються із застосуванням оперативно-технічних засобів і спрямовуються на виконання завдань ОРД, що виникають перед службою внутрішньої безпеки.

Від оперативності, повноти та юридичної грамотності, зокрема у психології ОРД працівників кримінальної міліції, в тому числі СВБ МВС України, залежить швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та притягнення їх до відповідальності [10, с. 41–42].

ОРД із позицій психології є певною системою психологічних закономірностей, зв'язків і відносин, які стосуються різних аспектів даної діяльності та особистості її суб'єктів та об'єктів, мають переважно психологічну природу й психологічно зумовлену змістову структуру, підпорядковані загальним принципам і положенням психології та підвладні науково-практичним методам психологічного аналізу, діагностики й інтерпретації, а також психологічного упровадження та відповідної корекції при інтегруванні з іншими науково-практичними знаннями (соціальними, управлінськими, оперативно-розшуковими, кримінально-правовими, кримінально-процесуальними, криміналістичними тощо) вони утворюють окрему галузь прикладної психології оперативно-розшукової діяльності ОВС [11, с. 11–14].

Різні напрямки і види ОРД відрізняються один від одного своєю особливою спрямованістю, специфічними завданнями, особливими об'єктами, засобами, методами, способами та прийомами практичних дій. У цьому полягає одна з найважливіших психологічних закономірностей ОРД, а саме те, що її видова характеристика зумовлює коло особливих психологічних вимог, які висувають до виконавців окремих оперативно-розшукових заходів.

Наведене дає підстави системно розглянути психологію оперативно-розшукової діяльності і віднести до її структури психологію суб'єктів ОРД, психологію об'єктів ОРД, а також психологію (психологічні вимоги щодо практичного здійснення) заходів ОРД.

У сучасній теорії ОРД сьогодні вже опрацьована низка аспектів психології особистості

суб'єктів ОРД. Проте основною вадою в цьому є мінімальний обсяг конкретної наукової інформації про закономірності впливу психіки цих суб'єктів на результати їх діяльності і, навпаки, про закономірності впливу особливостей діяльності та її результатів на психіку суб'єктів ОРД [12]. Крім того, майже відсутні диференційовані знання про особливості об'єктів оперативної уваги, які повинні мати оперативні працівники СВБ ГУБОЗ МВС залежно від їх спеціалізації або від особливостей здійснення ними окремих заходів ОРД.

Узагальнення практичного досвіду та наукових розробок із цієї проблеми виходячи із завдань, що постають перед службою, можна дійти таких висновків: загальним об'єктом оперативно-розшукової діяльності СВБ ГУБОЗ МВС у сфері боротьби зі злочинністю є саме злочинність в органах внутрішніх справ, у її системному уявленні (загальний стан і структура злочинності в ОВС, явища, що викликають оперативний інтерес тощо). Тут ми маємо на увазі не всю структуру злочинності, а певний її зріз, найбільш наближений до мети й завдання СВБ ГУБОЗ МВС. Безпосередніми ж об'єктами в цій сфері слід вважати осіб (окремих індивідів – працівників міліції), стосовно яких отримано та зафіксовано достатню інформацію про їх причетність до злочинів, що готуються або вчинені невідомими особами, а також про інші правопорушення в ОВС. Проте в сучасному соціальному середовищі є чимало інших осіб, які з різних причин стають носіями опосередкованої інформації, значущої для виявлення, профілактики, припинення й розкриття злочинів скоєних працівниками міліції, а також здійснення профілактики злочинності в ОВС. Тому особи такого роду можуть бути визнані за певних умов безпосередніми об'єктами СВБ ГУБОЗ МВС.

Основу пізнання психології безпосередніх об'єктів служби внутрішньої безпеки становить психологічне вивчення й діагностування особистості певних осіб, котрі й визнані такими об'єктами. При цьому слід акцентувати уваги на розкритті внутрішніх психологічних чинників, що знаходяться на межі мотиваційної сфери й установок особистості, конкретної життєвої ситуації й певних умов навколишнього середовища та пов'язані з безпосереднім виникненням злочинних намірів, пошуку шляхів, засобів і способів їх здійснення, тощо.

Особливість об'єкта оперативної уваги працівників СВБ МВС України становить психологічне вивчення й діагностування особистості

працівника міліції, де необхідно акцентувати увагу на розкритті його психології з урахуванням правоохоронної діяльності.

З позицій кримінальної психології загальна типова структура особистості злочинця включає такі групи ознак:

- соціально-демографічні: стать, вік, походження, соціальне становище, освіта, професія, фах тощо;

- соціально-психологічні: соціальні позиції та ролі, моральні якості тощо;

- психофізіологічні: темперамент, сила, рухливість і врівноваженість нервової системи і діяльності, а також дані щодо патологічних відхилень особистості;

- психологічні: потреби, мотиви, прагнення та інші спонукання, що лежать в основі злочинної поведінки, а також волюва, емоційна, інтелектуальна сфера тощо [13, с. 73].

Слід зазначити, що оперативно-розшукову діяльність цікавлять не всі особистісні характеристики її об'єктів, а лише ті, що мають істотне значення для виконань завдань ОРД, оскільки в принципі для різноманітних напрямків і видів правоохоронної діяльності психологічно значущі властивості злочинця мають різний ступінь інтересу.

Для оперативника ж має значення все те, що стосується психологічних чинників злочинної та післязлочинної поведінки, яка реалізується в конкретній кримінальній діяльності, у її розвитку та взаємодії із зовнішнім середовищем, а також у протистоянні злочинного елемента правоохоронній системі, особливо системі ОРД і судочинства, бо це дозволяє адекватно визначити мету, сфери, зміст і способи впливу на об'єкт ОРД, що органічно охоплюється всією тактикою оперативно-розшукової діяльності. Необхідні знання для цього можна отримати шляхом вивчення психологічного змісту злочинної діяльності зазначеного об'єкта [13, с. 74–75].

Злочинна діяльність працівників міліції має специфічну психологічну структуру. На нашу думку, головне місце в ній належить мотиву. З'ясування оперативними працівниками Служби внутрішньої безпеки мотивів злочинної діяльності працівниками ОВС прямо сприяє розкриттю оперативно значущого її змісту, що дозволяє вирішувати стратегічні й тактичні завдання СВБ ГУБОЗ МВС: захист працівників органів внутрішніх справ від перешкоджання виконанню покладених на них службових обов'язків, посягань на життя, здоров'я, житло і майно працівників міліції та їх близьких родичів,

пов'язаних із їх службовою діяльністю; захист системи Міністерства внутрішніх справ, за якої забезпечується її стабільне функціонування; запобігання та виявлення фактів учинення корупційних та злочинних діянь працівниками органів внутрішніх справ; протидія спробам участі працівників міліції у протиправній діяльності; установлення оперативно-психологічних контактів з працівниками міліції, визначення напрямків, сфер і способів психологічного впливу на особистість тощо.

Таким чином, під час профілактики та розкриття злочинів, скоєних працівниками ОВС, повинні бути враховані відносини в правоохоронній системі, їх найбільш специфічні зв'язки, які впливають на властивості вказаних об'єктів, а отже, й на досягнення кінцевих результатів відповідної діяльності. Це означає, що під час вивчення й оцінювання об'єктів оперативної уваги підрозділів внутрішньої безпеки треба, з одного боку, виходити з необхідності «прив'язки» їх до реальних, соціальних та економічних умов, у яких здійснюється діяльність працівників міліції, а з другого – із можливості впливу криміногенних об'єктів на ці умови й перетворення останніх у напрямку, вигідному для вчинення злочинної діяльності.

Науково-практичне психологічне вивчення об'єктів ОРД СВБ МВС України надасть можливість вирішення специфічних завдань, що постають перед службою, щодо організації й координації заходів стосовно захисту працівників органів внутрішніх справ, захисту системи Міністерства внутрішніх справ, запобігання та виявлення фактів вчинення корупційних та злочинних діянь працівниками органів внутрішніх справ, запобігання призначення на службу в органи внутрішніх справ осіб, які мають

злочинні та корисливі наміри, а також протидія спробам участі працівників міліції у протиправній діяльності [7; 8; 9].

Кожна професія характеризується низкою специфічних ознак. Служба в МВС України проходить в особливих умовах, вона вимагає не тільки значних фізичних, моральних і емоційних зусиль, а й постійної готовності діяти з високою динамічністю і в не передбачуваних та не прогнозованих обставинах [14]. Особливо це актуально для оперативних працівників СВБ МВС України.

Психологічне забезпечення діяльності працівників міліції СВБ МВС України – це комплекс цілеспрямованих заходів щодо професійної організації їх роботи, професіонального психологічного відбору і психологічного супроводження оперативно-розшуковою діяльністю з урахуванням специфіки їх об'єкта. Метою проведення заходів психологічного забезпечення службової діяльності є оптимізація виконання обов'язків на основі індивідуально-психологічних особливостей працівників, своєчасне надання психологічної допомоги для адаптації та психологічної реабілітації після стресових ситуацій.

Детальне вивчення науковцями вимог щодо об'єктів ОРД СВБ МВС України та розроблення методичних і практичних рекомендацій, на нашу думку, надасть можливість у повному обсязі використовувати надані права оперативних підрозділів для виконання поставлених перед службою завдань, особливо для захисту працівників ОВС, забезпечення безпеки оперативних працівників під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, захисту системи МВС від проникнення в ОВС членів організованих злочинних угруповань тощо.

Список використаної літератури

1. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
2. Психологія здійснення проникнення негласних працівників до ОЗУ : наук.-практ. посіб. / [Б. І. Бараненко, Е. О. Дідоренко, О. Ф. Долженков та ін. ; за ред. Я. Ю. Кондратьєва, Е. О. Дідоренка]. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. – 292 с.
3. Кримінологія: підручник для студентів вищих навч. закладів / [О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик, П. П. Михайленко та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.
4. Общая психология : учеб. для студ. пед. ин-тов / под ред. А. В. Петровского. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : Просвещение, 1976. – 480 с.
5. Краткий психологический словарь / сост. Л. А. Карпенко ; под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М. : Политиздат, 1985. – 432 с.
6. Про створення підрозділів внутрішньої безпеки : наказ МВС України від 31 лип. 1992 р. № 452. – К. : МВС України, 1992. – 2 с.
7. Про додаткові заходи щодо посилення протидії корупційним проявам серед працівників органів внутрішніх справ : наказ МВС України від 30 серп. 2003 р. № 960. – К. : МВС України, 2003. – 4 с.
8. Про реорганізацію підрозділів внутрішньої безпеки ГУБОЗ МВС України : наказ МВС України від 12 берез. 2007 р. № 71. – К. : МВС України, 2007. – 6 с.

9. Про затвердження нормативно правових актів з питань діяльності Служби внутрішньої безпеки ГУБОЗ МВС України : наказ МВС України від 22 квіт. 2010 р. № 144. – К. : МВС України, 1992. – 18 с.

10. Скрябін О. М. Психологічні особливості розвитку засвідчувальної компетентності у курсантів вищих навчальних закладів МВС України / О. М. Скрябін // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 1 (24). – Ч. 2. – С. 40–53.

11. Психологічне забезпечення оперативно службової діяльності працівників міліції. Ч. VI. Психологічна підтримка оперативно-службової діяльності кримінальної міліції : навч.-метод. посіб. / [Александров Д. О., Казміренко Л. І., Юхновець Г. О. та ін. ; за заг. ред. Є. М. Моїсєєва]. – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. – 192 с.

12. Кондратьєв Я. Ю. Психологічне забезпечення діяльності оперативних підрозділів МВС України : монографія / Я. Ю. Кондратьєв. – К. : НАВС України, 1999. – 182 с.

13. Бараненко Б. І. Психологія оперативно-розшукової діяльності. Загальна частина : навч. посіб. / Б. І. Бараненко ; [за ред. Е. О. Дідоренка, Я. Ю. Кондратьєва]. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2003. – 272 с.

14. Ковальська В. Психолого-педагогічне та кадрове забезпечення діяльності ОВС / Ковальська В., Бандурка О. // Вісник Академії управління МВС. – 2009. – № 4. – С. 127–134.

Надійшла до редколегії 22.05.2011

ПИЧКУРЕНКО С. И. К ОПРЕДЕЛЕНИЮ НЕКОТОРЫХ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ОБЪЕКТА ОПЕРАТИВНОГО ВНИМАНИЯ СВБ МВД УКРАИНЫ

Рассмотрены психологические особенности объекта оперативного внимания сотрудников подразделений Службы внутренней безопасности МВД Украины и их практическое использование при реализации задач, которые стоят перед службой.

PICHKURENKO S. TO THE IDENTIFYING OF SOME PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE OPERATIVE ATTENTION OBJECT OF ISS PDCOC MIA OF UKRAINE

The actual theme of organizational and legal basis of operative and investigative activity of ISS PDCOC MIA of Ukraine is revealed. The questions of organizational and legal bases and principles of operative and investigative activity are considered and specific principles of Interior Security Service activity are lined out.

УДК [351.743:342.7](477)

О. В. ФЕДОСОВА,

кандидат юридичних наук,

старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи

Харківського національного університету внутрішніх справ

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Розглянуто сучасний стан наукової розробленості проблеми забезпечення прав і свобод людини в діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ та напрями наукових досліджень даної проблеми в галузі теорії оперативно-розшукової діяльності й інших юридичних науках.

Реалізація конституційних положень, що проголошують Україну демократичною, соціальною і правовою державою, неможлива без усебічного зміцнення законності й правопорядку, забезпечення прав і свобод людини [1]. У системі Міністерства внутрішніх справ України відбуваються серйозні зміни, удосконалюється їх структура і оновлюється правова база, покращується система підготовки кадрів, зміцнюється матеріально-технічна база, корегуються стратегія і тактика боротьби зі зло-

чинністю. Суспільство і державу цікавить не тільки результат діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ (далі – ОВС), а й те, як цей результат досягається. Вимога боротися за дотримання правопорядку законними методами і засобами стає особливо важливою, коли в Україні будуються правова держава і громадянське суспільство.

Особливої актуальності ця проблема набуває у сфері оперативно-розшукової діяльності, яка посідає важливе місце серед державно-